ॐ

રૉયલ નાટક મંડળી.

ભૂલનો ભોગ.

નાટકનાં ગાયનો અને ટુંક સાર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

રૉયલ નાટક મંડળીના માલિક.

શેઠ મહાશંકર વેણીશંકર.

હાલ મુકામ.— ~~[illegible] થીએટર [illegible]~~

લક્ષ્મીકાંત થીએટર- સ્ટેશનરોડ- સુરત.

લેખક:—

જામન.

ડાયરેક્ટર:—

મી૰ સોરાબજી મેહરવાનજી [illegible].

આવૃત્તિ ૫ મી. પ્રત ૫૦૦૦.

સને ૧૯૨૫

મૂલ્ય ૦-૪-૦

અમદાવાદ—શ્રી જૈન-એડવોકેટ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
વાડીલાલ બાપુલાલ શાહે છાપ્યું છે.
ઘીકાંટા જેશંગભાઈની વાડી.

Reg No. 94

ભૂલનો ભોગ.

નાટકના મુખ્ય પાત્રો

પુરૂષ પાત્રો.

વેણીલાલ.. ......એક શ્રીમંત ગ્રહસ્થ

ચંદ્રકાંત.........વેણીલાલનો પુત્ર

જયંત........ચંદ્રકાંતનો બાળમિત્ર વેણીલાલના આશ્રય નીચે ઉછરેલો પાછળથી ગંગાનો પતિ.

પ્રીતમલાલ.. ...વેણીલાલનો પરમ સ્નેહી.

લાલુ............ફેશનમાં ઉછરેલો પ્રીતમલાલનો મુર્ખ દીકરો

જડબુદ્ધિ.........એક ઉઠાવગીર, ધી યંગ બ્લડસ એસોશીએશનનો પ્રમુખ.

નરાધમ.........એક અધંગ બદમાશ, મજકુર મંડળનો સેક્રેટરી, ગંગાનો બાપ.

કરૂણાશંકર......એક સ્વાર્થ પટુ બ્રાહ્મણ, વેણીલાલના ઘરનો આશ્રિત.

સ્ત્રી પાત્રો.

અસુયા............વેણીલાલની કલેશપ્રિય સ્ત્રી.

સરસ્વતિ..........ચંદ્રકાંતની સુશીલ પત્નિ.

નવલ........... ઉદ્ધત છકેલ છોકરી વેણીલાલના ઘરમાં ઉછરેલી અસુયાની બહેનની દીકરી.

ગોદાવરી.........નરાધમની સ્ત્રી ગંગાની મા.

ગંગા............નરાધમની દીકરી, પાછળથી જયંતની પરણેતર.

તે ઉપરાંત ભટ્ટ., ઘાટી દુકાળીયાઓ, મુકિતફોજના માણસો પોલીસ સીપાઇ. ક્લબના મેંબરો, નાચનારીઓ, વગેરે વગેરે.

ભૂલનો ભોગ.

નાટકનો ટુંક સાર.

જગતમાં ભૂલ કોણ કરતું નથી? ગરીબ હો કે શ્રીમંત, મુર્ખ હો કે વિદ્વાન, સર્વ ભૂલને પાત્ર છે: ભૂલથીજ જો કે પરીતાપ અને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. છતાં ભૂલ એ અનુભવની જનેતા છે. અનુભવજ ડહાપણ અને જ્ઞાનનો પિતા છે. અનુભવ વિનાનું જીવન પશુ સમાન છે. ઘણીવાર ભૂલ પરોક્ષપણે માનવીનું હિત સાધે છે, ભૂલથીજ રાજા પરિક્ષિત મોક્ષ પદ પામ્યો. ભૂલથીજ સુરદાસે પરમ-પદ મેળવ્યું. દેવથી માંડી સુક્ષ્મ કીટ પર્યંત સર્વને "ભૂલનો ભોગ" તો થવુંજ પડે છે. છતાં તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં, તેનો ઉપભોગ શી રીતે કરવો! કંગાળ જીવનમાંથી ઉગરી, કર્તવ્યમય દીશામાં પ્રયાણ કરી, જીવનકૃતાર્થ શી રીતે કરવું? તે દર્શાવવાનો અલ્પ પ્રયાસ આ નાટકમાં કરેલો છે, અસ્તુ!

અંક ૧ લો.

મંગળાચરણ અને વસ્તુસૂચના

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ—શ્રી યંગ બલડસ એસોસીએસનનું મકાન.

મેમ્બરોના સંખ્યા ઘટતી જતી હોવાથી, અને તીજોરીનું તળીયું પણ સાથે દેખાવાથી બદમાશોનું મંડળ આજે મસલત કરવા મળ્યું છે. મંડળનો સેક્રેટરી નરાધમ, કાચી ઉમ્મરના બીનઅનુભવી યુવાનોને મંડળના સભ્યો (મેમ્બરો) બનાવવાની દરખાસ્ત કરે છે. દરખાસ્ત પસાર થાય છે. એટલામાં નરાધમ ચંદ્રકાન્તને મેમ્બર બનાવવા લલ્લુને સૂચના કરે છે. આવા બદમાશોની સોબતમાં ફરતો લાલુ તત્કાળજ બીડું ઝડપે છે.

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ—વેણીલાલનું મકાન

આજે ચંદ્રકાંતની વર્ષગાંઠ છે, છતાં સરસ્વતિ આનંદ બદલે શોકસાગરમાં ડુબેલી દેખાય છે, લગ્ન પછી જ્યારથી સરસ્વતિ સાસરે રહેવા આવી છે, ત્યારથી પતિનું સુખ શું, દંપત્તિ જીવનનો લ્હાવો શું, એ જીવનની મીઠાશ શું, એનો લેશ પણ અનુભવ એને થયો નથી કારણ? કજીયાળી સાસુ અને અદેખી નણંદ! કુસંપ અને ક્લેશથી કકળતો વેણીલાલ, સરસ્વતિને આંસુ ભીની આંખે આવતાં જોઈ છુપાય છે. અસયા અને નવલ આજે પણ ચંદ્રકાંતને ઉશ્કેરવાનીજ બાજી ખેલી રહ્યાં છે; પણ ચંદ્રકાન્ત તો "ઘરમાં હાંડલા હોય તે તો ખખડે „ „ વડીલોએ તો પોતાના અંતઃકરણ સદા ઉદાર રાખવાં જોઇએ." એવું એવું બોલી રહ્યો છે. જયંતના ઉપદેશથી એ ડાહ્યો થઈ ગયો છે. એની એમને કલ્પના હોય? પતિ આજે પોતાનો થયો એમ સમજી સરસ્વતિ સ્વભાવિકજ મલકાય છે, નવલ જોઇ જાય છે! થઇ ચુક્યું! અદેખાઈની આગમાં ભાભીને જન્મભર રડાવવાની પ્રતિજ્ઞા નવલ લે છે. કંટાળેલો ચંદુ ચાલ્યો જાય છે. ભાઇનો ખાર બાઇપર નીકળે છે.! એટલામાં વેણીલાલ જાહેર થઇ સરસ્વતિપર વિશેષ અત્યાચાર થતો અટકાવે છે. અસૂયા અને નવલને ફીટકાર આપી ત્યાંથી ચાલ્યો જા છે.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ—રસ્તો

નિશાળેથી છુટી ગંગા ઘેર જવા નીકળે છે. રસ્તામાં લાલુ ગંગાને એકલી જોઇ લટુજી બને છે. ગંગાને રોકી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે અચાનક ચંદ્રકાંતની વર્ષગાંઠ હોવાથી તે મુબારકબાદી આપવા નીકળેલો જયંત ત્યાં આવી ચડે છે. ગંગા પોતાને ઘેર સલામત જવા દેવા જયંતને સજ્જન ગણી એની સહાય માંગે છે. ચાર આંખો મળતાં હૃદયના તાર કંપી ઉઠે છે. જયંત લાલુને વાતોમાં રોકી રાખે છે. એટલામાં ગંગા ચાલી જાય છે લાલુ એની પાછળ જવા તૈયાર થાય છે. જયંત રોકે છે. લાલુ તકરાર કરવા તૈયાર થાય છે, જયંત ચાલ્યો જાય છે. જયંતપર અપમાનનો બદલો લેવા લાલુ નિશ્ચય કરે છે, ત્યાં નરાધમ આવે છે. લાલુ પાસેથી પચીસ હજાર રૂપીયા રોકડા લઇ ગંગાને ફસાવવાનો ઇરાદો જાહેર કરે છે. લાલુ અને નરાધમ વચ્ચે સાટું નક્કી થાય છે.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ—વેણીલાલના ઘરનું દિવાનખાનું.

બૂક્ષમાં રહી ગયેલો રૂમાલ શોધવા સરસ્વતિ આવે છે. ચંદુનુ આવી અચાનક ચુંબન લેવું. પરણ્યા પછી દંપતિનો પ્રથમજ પ્રેમ ભર્યો મેળાપ! મુબારકબાદી આપવા આવેલો જયંત પોતાના ઉપદેશનું આવું શુભ પરિણામ આવેલું જોઇ ખુશી થાય છે. બાદ સરસ્વતિનું જવું. ચંદુની વર્ષગાંઠ હોવાથી જમવા નોતરેલા પ્રીતમલાલ, ભોગીલાલ, તથા લાલુનું આવવું. ચંદ્રકાન્ત સર્વને આવકાર આપે છે અંગ્રેજી એટીકેટ પછવાડે ઘસડાતો લાલુ ફજેત થાય છે. વેણીલાલનું આવવું. પ્રીતમલાલ ચંદ્રકાન્તને વીંટી ભેટ આપે છે. અને ચંદુને શી ભેટ આપવાનો વિચાર રાખ્યો છે " એવો પ્રશ્ન વેણીલાલને કરે છે. ઘરનાં નિત્યના કલેશથી કંટાળેલો વેણીલાલ ચંદ્રકાન્ત અને સરસ્વતિનું જીવન સુખી થાય એવા હેતુથી એમને જુદું ઘર માંડી આપવાનો ઇરાદો જાહેર કરે છે. બધા વિસ્મય થાય છે.

પ્રવેશ પાંચમો.

સ્થળ—ચંદ્રમહાલના બગીચાનો એક ભાગ.

વેણીલાલના માલાબારહિલપરના " ચંદ્રમહાલ નામના બંગલામાં ચંદ્રકાંત આજે રહેવા આવ્યો છે; ત્યાં શાણો અને ચતુર જયંત એ ચંદ્રકાંતના અન્ય સર્વ મિત્રો નિખાલસ છે યા સ્વર્થિ. એ જાણી એેનું કોઇ પણ રીતે અશુભ ન થાય એવા હેતુથી કરૂણાશંકરના પેટની વાત કઢાવવા પ્રયાસ કરી રહ્યો છે, ત્યાં લાલુ આવે છે. જયંતને મોરના પીંછામાં કાગડો માની, કરૂણાશંકર તથા લાલુ ચંદ્રકાંતને દારૂડીયો, જુગારી, રંડીબાજ ઇત્યાદિ બનાવી પોતાનાં ખીસાં તર કરવાનું કહે છે. બાદ જ્ઞાતિભેદ વિષે પરસ્પર ચર્ચા? ચર્ચા દરમ્યાન જયંત મુર્ખ બનાવે છે એવો વ્હેમ કરૂણાશંકરને પડે છે, તેથી ચંદ્રકાંતના સંબંધમાં પણ પોતે મુર્ખ કાં ન બન્યો હોય એવી શંકા ઉઠતાં, જયંત ચંદ્રકાંત પાસે એ સંબંધી ખુલાસો કરે તે પહેલાંજ જયંતને બદનામ કરી એનું કાસળ કાઢી નાખવાની યુક્તિ રચે છે. મુર્ખ લાલુને પોતાનું હથીયાર બનાવે છે લાલુને હાથે, જયંતને નામે સરસ્વતીપર પ્રેમ પત્રિકા લખાવી મોકલે છે.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—ચંદ્રમહાલનો થોડો ભાગ તથા બગીચો.

સાસુ અને નણંદના ત્રાસથી છુટેલી અને પતિની મીઠી ગોદમાં આજે ભરાયેલી સરસ્વતિના આનંદોદગાર ચંદ્રકાંત સરસ્વતિ અને જયંતનો નિર્દોષ હાસ્યવિનોદ ! ત્યાં જયંત કરૂણાશંકર અને લાલુ વિષે ઇશારો કરવા જાય છે. પણ એટલામાં કરૂણાશંકરે લાલુના હાથે જયંતને નામે લખાવેલો પત્ર પોસ્ટવાળો આપી જાય છે. પત્ર વાંચતાંજ સરસ્વતીના હોસ ઉડી જાય છે. સરસ્વતીના હાથમાંથી સરી પડેલો એ કાગળ ચંદ્રકાંત ઉપાડી વાંચે છે. થઇ ચુક્યું ? ચંદ્રકાંત જયંતનું કંઈ પણ ન સાંભળતાં એનું ખુન કરવા તૈયાર થાય છે, સરસ્વતી વચ્ચે પડતાં એને પણ મારી નાંખવાની ધમકી આપી મારફાડ કરે છે, ત્યાં દીકરાને મળવા વેણીલાલ તેજ વખતે આવી ચડે છે, મારફાડનું કારણ પૂછતાં ચંદ્રકાંત વેણીલાલને પેલો પત્ર આપે છે એ પણ ઘણીવાર સ્તબ્ધ બની જાય છે, આખરેએ જયંતને એની પાસે એનાજ હસ્તાક્ષરે લખેલો કોઇ કાગળ પત્ર હોય તો તે આપવા કહે છે, અક્ષર સરખાવતાં પેલો કાગળ બનાવટી છે એવા અનુમાન ઉપર વેણીલાલ આવે છે અને જયંતને નિર્દોષ જાહેર કરે છે, હવે ચંદ્રકાંતનો મિજાજ હાથ રહેતો નથી. પિતા પુત્ર વચ્ચે બહુ તકરાર થાય છે. અંતમાં જો સરસ્વતી ચંદ્રકાંતની સાથે રહેશે તો એ એને દુઃખ દેશે એમ વિચારી સરસ્વતીને પોતાને ત્યાં આવી રહેવા કહે છે. પતિ પરાયણ સરસ્વતિ પતિના ચરણમાંજ મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે, છતાં ચંદ્રકાંતના હ્રદયમાં પેઠેલો વ્હેમનો કીડો દુર થતો નથી. વેણીલાલના દેખતાં જ પાછો સરસ્વતીપર હુમલો કરવા જાય છે. પણ આખરે વેણીલાલના ક્રોધથી ડરી દબાઇ જાય છે. વેણીલાલ જયંતને પોતાની સાથે લઇ જાય છે.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ—નરાધમનું મકાન.

લાલુ જેવા એક મૂર્ખ ભામટાસાથે પોતાને ન પરણાવ ગંગા નરાધમને વિનવે છે, ત્યાં લાલુ આવે છે, લાલુનો સત્કાર કરવા નરાધમ ગંગાને ફરમાવે છે. તથા ગોદાવરી લાલુનો તિરસ્કાર કરે છે. નરાધમ જેલ તોડી નાસી છુટેલો એક બદમાસ છે. તેથી તેને પકડવા પોલીસ એના ઘરપર દરોડો પાડે છે. ગભરાટમાં નરાધમ નાસી જાય છે. ગંગા બીજી બાજુથી છટકી જાય છે એટલામાં જમવા નોંતરેલા કરૂણાશંકર તથા જડબુદ્ધિ પ્રવેશ કરે છે, પોલીસને જોઇ તેઓ પણ ભાગી જાય છે, કામાધિન લાલુ ગંગાને ભેટવા જતાં પીળી પાઘડીવાળાને ભેટી ફજેત થાય છે.

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ—વેણીલાલનું ઘર.

નરાધમના ઘરમાં લાલુ, કરૂણાશંકર અને જડબુદ્ધિને બહાર પડતા વેણીલાલ જોઇ ગયેલો હોવાથી જયંતને તે વિષે ઘટતી તપાસ કરવાનું કહે છે. દરમ્યાન નવલ સાસરે રહેતી ન હોવાથી એના વરનો આવેલો કાગળ અસૂયા વેણીલાલને આપે છે. નવલની સાસરે જવાની નાખુશી, વેણીલાલનો સખ્ત ઠપકો. અસૂયા નવલનો પક્ષ કરી એને સાસરે ન જવા દેતાં પોતાની પાસે જ રાખે છે. કર્કશા સ્ત્રી મળવાથી વેણીલાલનો સંતાપ. જયંતનો દિલાસો બાદ જવું વેણીલાલ તથા જયંતનું અહીં કામ પ્રસંગે લાલુ વેણીલાલને મળવા આવે છે, વેણીલાલ બહાર નીકળી જવાથી મળી શકતો નથી. એવામાં નવલ આવે છે. નવલ લાલુ પાસેથી સરસ્વતિને લોહીના આંસુએ રડાવવાનું વચન લે છે. લાલુ નવલને ધી યંગ બ્લડસ એસોસીએશનની એક સભ્યા (મેમ્બર) બનાવવા લઇ જાય છે.

)

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ ધી યંગ બ્લડસ એસોસીએશનનું મકાન.

ગોદાવરીથી છાનો નરાધમ ગંગાના લગ્ન લાલુ સાથે કરી નાંખવા ગંગાને અહીં ઉપાડી લાવે છે. કારણ કે આજે આ મંડળનો વાર્ષિક દિવસ ઉજવવાનો હોવાથી સાથે સાથે ગંગાના પણ લગ્ન ત્યાંજ થઇ જાય તો પછી ગોદાવરીનું કશું ન ચાલે. નરાધમ ગંગાને ખરી વાત જણાવે છે. ગંગાનો ગભરાટ ! લાલુ આવી ગંગાને વિનવે છે. ગંગા પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહે છે. એટલામાં નોતરેલા ચંદુનો આવવાનો વખત થયો હોવાથી ગંગાને જરા પણ ગડબડ ન કરવા ધમકી આપી એક ખુણામાં બેસાડવામાં આવે છે. નવલ પૂર ઠઠેરામાં પ્રવેશ કરે છે. ચંદ્રકાન્ત અને નવલ બંને આ મંડળના મેમ્બર થવાના હોવાથી, પરસ્પર એક બીજાની શરમ છુટે. અને તેઓ બંને બેધડક રીતે અન્ય સભ્યો સાથે છુટથી ભેળાય એવા હેતુથી જડબુદ્ધિ એક નાનો પ્રોગ્રામ ઘડી કાઢે છે. અને તે પ્રમાણે અમલ કરવા, નવલને સૂચના આપવા પોતાની સાથે બીજા ઓરડામાં લઇ જાય છે. સરસ્વતિપર વેર લેવાની ધુનમાં, જડબુદ્ધિ જે કંઇપણ કહે તે પ્રમાણે હિમતથી કરવા નવલ કબુલ થાય છે, બાદ ચંદ્રકાન્તને કરૂણાશંકર તેડી લાવે છે. જે પ્રોગ્રામ નવલને સમજાવવામાં આવ્યો તે વિષે કરૂણાશંકર કંઇજ જાણતો નથી. બાદ દારૂની પ્યાલીઓ હાજર થાય છે. ચંદ્રકાન્ત દારૂ જોઈ ગભરાય છે. કરૂણાશંકર અને લાલુ, દુઃખી હ્રદયને દારૂ દિલાસારૂપ છે. એવી દલીલ કરી દારૂ પીવાનો આગ્રહ કરે છે. જેમી પણ ભોળો ચંદ્રકાન્ત પોતાને ખરેખર દુઃખી માની દારૂનો સ્વિકાર કરે છે. બાદ નાચરંગ શરૂ થાય છે. ચંદ્રકાન્ત દારૂ પીતોજ જાય છે, ગાણું બંધ થતાં ભાન ભૂલતો જતો ચંદ્રકાન્ત ફરીથી ગાણું સાંભળવા ઇચ્છા જાહેર કરે છે. લેડી મેમ્બર તરીકે મોંઢાપર બુરખો નાંખી નવલ ગાણું ગાય છે એના હલકથી મોહ પામી, ચંદ્રકાન્ત નવલનો બુરખો દુર કરી એક ચુંબન લઇ લે છે તત્કાળ ,, ભૂલનો ભોગ ;,. થઈ પડેલા ચંદુને સમજાય છે કે જેને એણે ચુંબન કર્યું તે બીજી કોઈજ નહિ પણ નવલ એની બ્હેન છે. નીશો ઉતરી પશ્ચતાપનો પ્રવાહ ચાલુ થાય છે, ચંદ્રકાન્ત નવલ પાસેથી આ મકાનમાં કેવી રીતે આવી એનો ખુલાસો માગે છે. લાલુ કરૂણા-

શંકરનું નામ આપવા નરાધમને ઈશારતથી કહે છે. કરૂણાશંકરની કબુલાત, ચંદ્રકાન્તનાં સત્ય વચન પ્રહારથી કરૂણાશંકરનું દિલ સંસારપરથી ઉઠી જાય છે. પેટને માટે અનેક પ્રપંચો કર્યાં તેનો પસ્તાવો થાય છે. કરૂણાશંકર સર્વને બહાર લઇ જવા તૈયાર થાય છે. ત્યાં નરાધમ અટકાવે છે, અને ખુન કરવાની ધમકી આપે છે. એટલામાં ગોદાવરી નરાધમનીજ ભરેલી પીસ્તોલ સાથે ગંગાને શોધવા આવી ચડે છે. ગંગા દોડતી માને વળગી પડે છે. ગોદાવરી પીસ્તોલની મદદથી સર્વને મકાનની બહાર લઇ જાય છે.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ—ચંદ્રમહાલનો એક ભાગ.

શોકસાગરમાં ડુબેલી સરસ્વતિ ! ત્યાં પોતાના કર્મથી પસ્તાતો કરૂણાશંકર, સત્ય ખૂલાસો કરી, સરસ્વતિને ન્યાય આપવા આવે છે. ચંદ્રકાન્ત પ્રથમ તો કરૂણાશંકરનું કંઇ પણ સાંભળવા તિરસ્કાર સહિત ના પાડે છે. પણ કરૂણાશંકરની આજીજીથી એને સાંભળવા ઉત્સુક બને છે. કરૂણાશંકર લાલુના હાથે જયંતને નામે લખાયલા પત્રના ભેદનો સ્ફોટ કરે છે. વિખુટા હૃદયનું ફરી સંમેલન ! બાદ દંપતિને આર્શિવાદ આપી કરૂણાશંકર તિર્થયાત્રા કરવા ચાલ્યો જાય છે.

પ્રવેશ પાંચમો.

સ્થળ—વેણીલાલના મકાનનો એક ભાગ.

જે દિવસે અને જે સમયે, ચંદ્રકાન્ત, ગંગા, ગોદાવરી ઇત્યાદિ મંડળના મકાનમાંથી સહિસલામત બહાર પડયા, તેજ દિવસે, તેજ વખતે સીનેમામાંથી જયંત તેજ રસ્તે ઘેર જતો હતો, ચંદ્રકાન્ત તો ચાલ્યો ગયો હતો પણ નરાધમના ત્રાસથી બચવા આ બંને મા દીકરી ગભરાટમાં આમતેમ જોતા ચાલ્યા જતા હતા, ત્યાં જયંતની નજર એમનાપર પડી, અને ગભરાટનું કારણ પૂછયું' સત્ય ખૂલાસો મળતાં એમને પોતાની સાથે તેડી વેણીલાલ પાસે લઈ આવે છે. તેમની વાત સાંભળી દુઃખી અનાથ એ મા દીકરીને વેણીલાલ પોતાના ઘરમાંજ આશ્રય આપે છે. હવે ગંગા અને જયંત એકાંત માંજ મળી જાય છે. દિવસોના કેદ કરી રાખેલા હૃદયના ઉભરા વહી નીકળે છે. બંને પરસ્પર લગ્ન કરવા કબુલ થાય છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—વેણીલાલનું મકાન અને બગીચો.

વેણીલાલ ગંગા પાસેથી નવલ તથા ચંદ્રકાંતના સંબંધમાં મંડળમાં બનેલા બનાવ વિષે ખૂલાસો સાંભળી અતિ ગુસ્સે થાય છે. તત્કાળ જ નવલને તો સાસરે વળાવી દે છે. ચંદ્રકાંત તથા સરસ્વતિને પોતાને ત્યાં બોલાવે છે. તેઓ આવે છે ત્યાં ગંગા અને ગોદાવરી ચંદ્રકાંતની નજરે પડે એવી ગોઠવણ વેણીલાલ કરે છે, મા દીકરીને ત્યાં જોતાંજ ચંદ્રકાંતનું દિલ ચીરાઈ જાય છે. તેજ પળે એનું હૃદય માન મત્સર રહીત નિર્મળ બની જાય છે. પૂર્વ સંસ્કાર ફરી સ્ફૂરી નીકળે છે. ચંદ્રકાંતનું હૃદય કરેલા કર્મ બદલ શિક્ષા સહન કરવા નિડર બને છે: થયેલી "ભૂલનો ભોગ" બની પોતાનું આત્મ બળિદાન કરવા પ્રતિજ્ઞા લે છે. વેણીલાલ એને પોતાના વારસા હિસ્સામાંથી બાતલ કરી એક પાઈ પણ લીધા વિના પોતાનું ઘર છોડી ચાલ્યા જવા ફરમાવે છે. સરસ્વતિ ચંદ્રકાંતની સાથે જવા આજ્ઞા માગે છે. કેટલીક આનાકાની પછી વેણીલાલ રજા આપે છે. સરસ્વતિ ઘર છોડી જવા પહેલાં વેણીલાલને પગે લાગી આશિષની યાચના કરે છે. વેણીલાલ સરસ્વતીને આશીર્વાદ આપે છે પણ "ચંદુ જ્યારે મારા આશીર્વાદનો અધિકારી થશે ત્યારેજ એ વચનો મારા મૂખવાટે બહાર આવશે," એ વેણીલાલના શબ્દો સાંભળતાંજ ચંદુ કપાળ કુટે છે; અને પ્રતિજ્ઞા કરી ચાલ્યો જાય છે કે "જો જીવતો રહ્યો તો જરૂર હું તમારો આશિર્વાદ મેળવીશ"

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ—નરાધમનું એકાંત મકાન.

ધી યંગ બ્લડસ એસોસીએશનના મકાનમાં છેલ્લો બનાવ બન્યા પછી વેણીલાલે પોલીસને ચેતાવી મંડળને છિન્ન ભિન્ન કરી નાંખ્યું છે, અને એનું નામનિશાન પણ નાબુદ કર્યું છે. જડબુદ્ધિ પોલીસના હાથમાં સપડાઇ પાંચ વરસ ટીપાઈ ગયો છે. નરાધમ છટકી અહીં ભરાયો છે; અને સર્વ સત્યાનાશીનું મૂળ ગંગા અને ગોદાવરીને મારી તેમનાપર વેર લેવા તલપી રહ્યો છે. લાલુ નરાધમને મળવા

આવે છે નરાધમ હવે મુંબઈ છોડી ધાડ પાડવાનાં નવા ધંધામાં પોતાના કીસ્મત અજમાવવાનો ઇરાદો જાહેર કરે છે. ત્યાં છૂપી રીતે લાલુને મળવા નવલ આવે છે; અને પોતે પોતાના ધણીની સાથે મુસાફરીએ જવાની છે તે જાહેર કરે છે, એ સંબંધમાં પોતે કંઈ નવી ગોઠવણના વિચારમાં છે એવું કહી નવલને દિલાસો આપી લાલુ એને રવાના કરે છે. જયંત હવે ગંગાને પરણી ગયો તે લાલુથી ન સાંખી શકવાથી જયંતપર વેર વાળવા ગંગાને ઉઠાવી જવા, વેણીલાલને મકાને જવા નરાધમ સાથે તયાર થાય છે.

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ—વેણીલાલનો બંગલો તથા બગીચો.

વેણીલાલ પાસે જયંત ચંદુ પાસે જઇ એને કંઈ સ્હાય કરવાની રજા માગે છે. ચંદુને અણીનેજ વખતે સ્હાય આપવાનું કહી વેણીલાલ એને રજા આપે છે. જયંત અને ગંગાનો હાસ્ય વિનોદ! ત્યાં નરાધમ અને લાલુ આવે છે. નરાધમ છૂપાય છે. જયંત અને ગંગા લાલુને બનાવે છે. લાલુ આવ્યો છે તેની ખબર વેણીલાલને આપવા જયંત જાય છે. લાગ જોઈ નરાધમ ગંગાને ઉઠાવી જવા તૈયાર થાય છે. ગંગા નરાધમને જોઈ, ગભરાઇ ચીસ પાડે છે, અને બેશુદ્ધ થાય છે, ગોદાવરી ગંગાની ચીસ સાંભળી આવે છે નરાધમ ગોદાવરીની છાતિમાં છરો મારી વેરની આગ બુઝાવે છે. એટલામાં જયંત અને વેણીલાલને આવતા જોઈ લાલુ અને નરાધમ નાસી જાય છે.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ—જંગલમાં એક ઝુંપડી,

નિઃસહાય અને સાધનહિન છતા પણ ચંદ્રકાંત કંગાલ જીવન ગુજારતાં, ' કર્તવ્ય એજ જીવન છે ' એવુ નિશ્ચય પૂર્વક સમજી જાય છે. આજે ગુજરાતમાં ચોગરદમ દુષ્કાળ પ્રસરી રહ્યો છે. દુકાળીયાઓને સ્હાય આપવા ચંદ્રકાંત શેઠીઆઓને ઘેર ઘેર ફરી, પૈસાનુ ઉઘરાણું કરી તેમને કમોતે મરતા બચાવી એમની આશિષ મેળવી રહ્યો છે. જયંત પણ એજ પ્રદેશમાં આવી શ્રીમાન શેઠ તરીકે પોતાને જાહેર કરી, ચંદ્રકાંતની આ હિલચાલ ઉપર બારીક દેખરેખ રાખી રહ્યો છે. આજે ચંદુ એજ શ્રીમાન શેઠ (જયંત) ને ત્યાં ઉઘરાણા માટે ગયો છે, ત્યાં દુકાળીયાઓ આવી સરસ્વતિપર હુમલો કરવાની તૈયારી કરે છે, એટલામાં ચંદ્રકાંત આવી લાગે છે,

અને પીંગાણું ન કરવા એમને ઉપદેશ આપે છે. દુકાળીયા ખાવાનું માગે છે ખોરાક માટે તપાસ કરવા ચંદ્રકાંત ઝુંપડીમાં જાય છે. એટલામાં મુક્તિફોજના માણસો આવી દુકાળીયાઓને ખાવા આપવાનું કહી, પોતાની સાથે આવવા લલચાવે છે. ચંદુ આવી એમને અટકાવે છે. ત્યાં ચંદ્રકાંત અને મુક્તિફોજના અધિકારી વચ્ચે સમાજ કર્તવ્ય વિષે વાદવિવાદ થાય છે. એટલામાં ભૂખ્યા દુકાળીયાઓની ધીરજ ખૂટી જાય છે, અને મુક્તિફોજના માણસો સાથે ધર્માંતર કરવાનું કબુલ કરી ચાલી જવા તૈયાર થાય છે. ચંદ્રકાંત નિરાશ થાય છે. ત્યાં જયંત શ્રીમાન શેઠના વેષમાં આવી, દુકાળીયાઓ વચ્ચે ખોરાક વ્હેંચી આપી ચંદુને સાંત્વન આપે છે. બાદ મુક્તિફોજનો અધિકારી "તમારા હિંદુ ધર્મના ઉચ્ચ આદર્શો વ્યવહારૂ બનાવવાનો સમય હવે આવ્યો છે." એવું ગુઢ સુચન કરી ચાલ્યો જાય છે. મુક્તિફોજના અધિકારી સાથની વાતચિત દરમ્યાન આવા અનાથ ગરીબ મનુષ્યોને માટે "મુક્તિફોજ" જેવી એક આદર્શ સંસ્થા સ્થાપના કરવાનો સંકલ્પ ચંદ્રકાંતે કરેલો તે છુપાઇ ઉભેલો જયંત કળી ગયો હતો. ચંદ્રકાંતને જો આવી સંસ્થા ઉભી કરવીજ હોય તો તેમ કરવામાં એને જે સ્હાય જોઇએ તે આપવા-અપાવવાનો પોતાનો ઇરાદો જયંત જાહેર કરે છે. ચંદ્રકાંતનો સંતોષ! યોજના ઘડવા સર્વનું ઝુંપડીમાં જવું.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ—જંગલ.

ગોદાવરીનું ખૂન કરી પોલીસથી છુપાતો નરાધમ હવે જંગલમાં ધાડ પાડી મુસાફરોને લુંટે છે. ગોદાવરીના ખૂનનો શક પોલીસને પોતાના ઉપર છે એવું માની બેંડલો લાલુ નવલને સાથે લઈ મોટારમાં ન્હાસતો અહિં આવી ચડે છે. નરાધમ લાલુને લુંટી લે છે. નવલને લુંટવા જાય છે ત્યાં નવલ નરાધમની કમ્મરે લટકતી કટાર ખેંચી લઇ નરાધમને ભોંકે છે. નરાધમ નવલને પીસ્તોલ મારી બેભાન કરે છે. બાદ પોતે પણ મરી જાય છે. લાલુ ન્હાસી જાય છે,

પ્રવેશ પાંચમો

સ્થળ—એક ધર્મશાળા.

શ્રીમાન શેઠના વેષમાં જયંત ગંગા સાથે આ ધર્મશાળામાં આવી રહ્યા છે. ત્યાં નવલનું ખૂન થવાથી ગભરાટમાં ન્હાસતો લાલુ

અહી આની ભરાય છે જયંત અને ગંગા અહી વાતો કરતા આવે છે. ,,સ્વાશ્રય સદન, નામનો ઉદ્યોગ આશ્રમ સ્થાપિત થઈ ચૂકયો છે. સેંકડો અનાથ મનુષ્યો એ આશ્રમમાં આશ્રય મેળવી ઉદ્યોગ ધંધો શીખી પોતાના જીવન નિર્વાહનો માર્ગ ખુલ્લા કરી રહ્યા છે. હજારોના આશિર્વાદ આજે ચંદુ મેળવી રહ્યો છે. એ સર્વ પ્રતાપ શ્રીમાન શેઠ જયંતનાજ છે. આ આશ્રમ સબંધી વાતચિત ગંગા અને જયંત કરી રહ્યા છે ત્યાં લાલુની નજર એમના ઉપર પડતાં એ ગભરાય છે, અને ગભરાટમાંજ એમની સમક્ષ જાહેર થાય છે. લાલુ પોતાને પોલીસને હવાલે ન કરવા જયંતને વિનંતી કરે છે. જયંત લાલુના ફેશનેબલપણા માટે તિરસ્કાર દર્શાવી એ હિત વચનો સંભળાવે છે. હવેજ લાલુની શુદ્ધિ ઠેકાણે આવે છે. માફી માગતાં બંને ખુશી થઈ એને આશ્રય આપે છે.

પ્રવેશ છઠો.

સ્થળ–ચંદ્રકાંતનું નિવાસસ્થાન અને "સ્વાશ્રય સદન"

ચંદુ વાસીદુ વાળતો અને સરસ્વતિ ઘંટી દળતી નજરે પડે છે. ત્યાં લાલુ શુદ્ધ ગુજરાતી વેષમાં " વેણીલાલ આશ્રમ જોવા આવે છે એવી ખબર ચંદુને આપવા આવે છે. લાલુને સુધરી ગયો જોઈ ચંદ્રકાંત સંતોષ જાહેર કરે છે. ત્યાં વેણીલાલ, જયંત અને ગંગા આવે છે. ચદ્રકાંતની પ્રવૃત્તિ જોઇ વેણીલાલ સંતોષ પૂર્ણ હૃદયે એને અંતઃકરણના આશીર્વાદ આપે છે. ચંદ્રકાંત અને જયંત નીખાલસ ભાવથી એક બીજાને મળે છે. ત્યાં જયંત "તારા સહવાસે હું મારા દેહનું કલ્યાણ કરીશ" એવા વચનો ચંદ્રકાંતને કહે છે. એ શબ્દો સાંભળતાંજ દુનિયાના પ્રપંચથી કંટાળેલા વેણીલાલને તિવ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. અને ચંદ્રકાંતને પોતાને ત્યાં આવી સર્વ વહીવટ સંભાળી લેવાનું કહે છે.ચંદ્રકાંત હવે માન,મરતબો, વૈભવ–યા લક્ષ્મિનો લાલચુ નથી રહ્યો પોતાનો આ આશ્રમ તજી એ કયાંય પણ જવા નથી ઇચ્છતો ! આખરે વેણીલાલ પોતાની સર્વ મીલ્કત ચંદ્રકાંતની ઇચ્છાથી એ આશ્રમને આપી દઇ વાનપ્રસ્થ થાય છે. અને ગંગા પણ એ આશ્રમમાંજ રહી સેવામંત્ર સ્વિકારે છે, લાલુ પણ સેવા ધર્મનો અંગિકાર કરે છે. ત્યાં કરૂણાશંકર વ્યાસ તિર્થ સ્થળોમાં ફરતો આવી ચડે છે. અને સર્વને આશિષ આપે છે. ઇતિ,

ભૂલનો ભોગ.

નાટકનાં ગાયનો.

સ્તુતિ.

૧

બાળાઓ—હે વિશ્વંભર દીન બંધુ દુઃખ હર
આર્યોનો ઉદય કર, હીંદ તણો ભય હર—હે વિશ્વંભર.
માગું એવી દયકર, વિનતિ હૃદય ધર,
સત્ય માર્ગ દર્શાવ..........

સત્ય પંથે જન વૃત્તિ વર્તાવ
અર્પો એટલું હે....શ....ધા....વર—હે વિશ્વંભર.

૨

બાળાઓ—આ અજબ ખેલ સંસાર,
શાણા સમજો મન સાર,
પ્રાણી માત્ર જગરંગ ભૂમીપર, પાત્ર બને શણુવાર—આ
પુરૂષ પ્રકૃતિ નાયક નાયિકા, સૂત્રધાર, પ્રભુધાર
માયા નટી થઈ નાચનાર,
ફળી નખરાં કરે હજાર
દાનવ માનવ દેવ ફસાવે.
વીરલા પામે પાર—આ.

૩.

નાચનારીઓ—મોરે સરપે ગાગરીયાંકો ભાર.

સાંવરીયાં લે ઉતાર;

હાય હોગઇ હું મથતો બેઝાર બેઝાર—મોરે

પનીયાં ભરત મોરી કમર લચક ગઇ.

ચલત ચલત ગાગર સર ઢર ગઇ

કરત રહી હું પુકાર

મયહું નારી, ભોલી બિચારી,

હાથ દીજે મોરાર—સાંવરીયાં.

૪

વેણીલાલ—કુળ મર્યાદ ગહન,

ભુષણ કુળનું સ્વજન.

યદી ડુલ કરે મન પ્રાણ

તોયે પ્યારા પરજન—કુળ

દ્વેષે કલેશે સળગે જગત,

જ્વાલા પ્રસરી ઘર ઘર

શુદ્ધ તત્ત્વ ધારી હૃદય.

યત્ન કરી ઠાર સજન—કુળ.

૫

સરસ્વતિ—પતિ સુખનો નહીં આ ભવે વારો.
અધમ આ આર્ય તણો સંસાર ખારો—પતિ

વહુ બિચારી કરે વૈતરાં. અપજશનો શીરભારો.
સાસુ નણદી ખુબ સતાવે. હાય દુઃખી જન્મારો—અધમ

સતિ વિરૂદ્ધ પતિ ઉસ્કેરી. કરતી અધમાચારો
દંપતિ સુખમાં ભેદ પડાવે. સહેવાં કષ્ટ હજારો-અધમ

૬

ગંગા—ભણવા જતી ભોળી બાળા.
ભરમાવે તુજસમ ભામટા જગમાંય,

વાટથી જોતાં હડકાયા થઇ વાટે ઘાટે છુપાય,
છુટી મળતાં છોકરીઓને પુઠે પુંઠે ધાય
કરે ઇશારો આંખડી કેરો. લાજ ધરે ન જરાય—તુજ.

ખોંખારો મારી ખચ્ચર એ, ધ્યાન ખેંચતા ત્યાંય,
હસી હસાવી અરે ફસાવે જીવન ત્યાં ધુળ થાય;
એવા નર પશુઓના શીરે, વરસો શ્રાપ સદાય—તુજ.

૭

સરસ્વતિ—પ્રેમનાં મંદીર મારાં સુનાં હો આજ પીયુ.
પ્રેમનાં મંદીર મારા સુનાં—ટેક.

સુનાં આવાસમાં સ્નેહે પધરાવ્યાં, પગલાં આ પાવક પીયુનાં

પ્રકટાવ્યા અંતર ઉંડાણે શ્રદ્ધાદિપ, જપતી રહી જાપ પ્રભુના
હો પ્રાણપિયુ–પ્રેમના.

ચંદ્રકાન્ત—તપતો આ લાલ સૂર્ય,
શોષે વારીને કરતો જળાશયો સુનાં
મૂશળધારેથી વર્ષાવી અંતમાં; રંજન કરે મન સહુના
હો પ્રાણ સખી મહાલીશું. ભાવ ધરી ધરી હુના–પ્રેમનાં

૮

લાલુ—વાગ્યાં હોય તે જાણે હો કામબાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે
ઓલ્યા લંગોટીયા શું પિછાણે—હો કામ-
અલાઉદ્દીનને વાગ્યા, પૃથુરાજને વાગ્યા.
ઠંડા થયા રે મસાણે
કરણઘેલાને પાટણમાંહે વાગ્યાં.
મેં વાંચ્યું ઈતિહાસ પાને—હો કામ.

વાંઢો આ લાલજી ફક્કડ ત્રિલાસી. નયનોનાં બાણ મારી જાણે
ભોળી કોઇ ભેંસાઇ ભડકી ઉઠે ત્યાં
નાક ઘસી નાંખવું તે ટાણે—હો કામ

૯

સરસ્વતિ—મોરે મીઠી કોયલ રૂડું ટહુકારી.
આવે સજની પીયા અહીં પ્યારો
ખુશ મન કરનારી રીઝવતું પ્રાણઃ—મોલ.

રજની ગઇ કાળી ટળી હવે
ઉગ કમળ 'ખીલતું' રવિ ઉદયે
પીઉ વધાવી લો તું ન કે કહાણું—મોલ.

૧૦

નરાધમ—છે દુનિયામાં ઉત્તમ પીવો શરાબ
ભલેને શાણાંઓ કહેતા એ ખાના ખરાબ
સંગત એની ન્યારિ. રંગત એની ન્યારી.
દીલદારી હુશીયારીનું, એ એક હથીયાર-દુનીયામાં.
સુગાઓછે શાને લોક ગમાર.
· દૂર રહે સ્વર્ગ આંગળ ચાર.
એક નહીં પણ લેતાં શીખો પેગ ચાર ચાર
દાના હોતો પીઓ બસ પીઓ શરાબ શરાબ-દુનીયામાં

૧૧

ગંગા—હું દીકરી થઈને અવતરી હિંદુ સંસારમાં
મુજ દીકરીને ના પીસશો બાપુ
તમ સ્વાર્થ કેરા ભારમાં—હું૦

સાખી.

પરવશ અમારી છે દશા, બાપુ જરા ઝાંખી જુઓ
તમ હાથથી જયાં ઠેલશો ત્યાં; બાંધશે ભારી કુવો.
તરશું કે ડુબી મરશું તે જોવાનું ના તમને રહ્યું.
નિત માર મુંગો સહિ અમે આ શીર તમ ચરણે ધર્યું
ના દીન હો હૈડે ધરે, અમ રંકના ઉદ્ધારમાં.
દેખાડતા વ્યવહાર પણ દુઃખી વ્યાપારમાં—મુજ.

૧૨

નવલ—પ્રીતિ દાન દીધું ના લીધું કદાપિ
ભેટેના હૈયા પ્રેમીના ચાંપી
સાર્થકતાશી આ તન પામી—પ્રીતી.

લાલુ—સાહેબ બડો હું મડમ તું છે ગોરી
બ્યુગલ બજાવી લઉ હું ચીત ચોરી

નવલ—રસીયા હું રસઘેલી વ્યાકુળ છુ બનેલી
રમાડો રાસ ખેલી પ્રીતમ રસરેલી.

લાલુ—પુનમની રાતે જશું વરલી સંગાથે
બેસી ટેકસીમાં સાથે. ઈંગ્લીશ હેટ પેરી માથે.

નવલ—પ્રેમ પ્રતિમાં ચડી હું હારી—પ્રીતી.

૧૩

ગાનારીઓ- રાધે તુ ગોરી ગોરી.
તોરો મન બસ કીનો સાંવરેને ચોરી—રાધે

ચાંદ હય ગોરા. હંસ હય ગોરા ગોરા ગોરા તોરારે,
તું હય ગોરી ગોર બદનકી.
કર્યું સાંવરને ચીત ચોરા—રાધે

જમના કાલી, બંસી કાલી. કોયલ કાલી કાલીરે.
મોહન કારો- મોહે પ્યારો,
કૌનકી પ્રીત નહારી રે—રાધે

૧૪

નવલ—મંચ કચસે ભરૂ પનીયારે પનઘટપે
નટખટ બોલત ઘુંઘટ ખોલત,
નૈન નચાવે કનૈયારે પનઘટપે-મંચ કચસે.

સાખી.

ચંદ્રકાંત-પ્યાસે પનઘટપે હુઓ જબ,નયનવા ઘનશ્યામકા,
ઢુંઢત લગે નાચને, દીવાના અમૃતજામકા,
પનઘટસે કહાં તું ભાગતી,ફરીયાદસે હય કામ કયા,
ઘટઘટમેં બાસી હય સદા, વો કાન ગોકુલગામકા,

નવલ—લાજ ધરત નાહી, જાદુ કરત વાહી,
બંસીવાલા કનાઈ,કરત પ્રીત કામનીયાંરે પનઘટપે.-મંચકચસે,

૧૫

સરસ્વતી-પ્રીતમ પીયુનો વ્હેમ કેમ દુર થાયે,
હૃદયે વ્હેતું અમી ઝરણુ નિત્ય સુકાયે-પ્રીતમ.
અશરણુ શરણુ સહાય કર, હરી ન સહેવાય,
બળતી હું જયમ પતંગ
દીપક જ્યોતિ માંહે-પ્રીતમ

૧૬

સાખી.

ગંગા—અનાથ બાળકી, સનાથ આજે થઈ,
નીભાવજો સંગાથ નાથ આપ દીલ દઈ.
પ્રાણ આપ્યાં તમ ચરણે પીયુ રાખજો શરણે
લક્ષ્મીનો જેમ વાસહો ભગવાનને ચરણે-પ્રાણ.

જયંત-તું મમદેવી ભગવતિહુ પુજારી ખાસ,
રાખીશ હૃદય મંદીરમાં,પુરણ કરો પ્રભુ આશ,

ગંગા—સ્નાન કરશું સંગાથ; સ્નેહના ઝરણે-પ્રાણ.

૧૭

વેણીલાલ—ગાતા વેણુનાદે, હાના હીવાના થાએ
વીનાશ પંથે ચાલી; અંધા માર્ગ ભુલે;
બુદ્ધિ જ્યાં હરાયેઃ—માયાં,
યૌવનનો મદ આકરો; આશા ભર્યો જુવાન;
ભવ તરવા ઇચ્છા કરે; છાતી બાંધી ચડાણુ;
લાજે કુળ;ટળે સુખ;મળે દુઃખ;કરે અફળ સફર સંસાર;
રંગ રાગે લાગી ખોયે; બની ખ્વાર હાએ હાએ;
ખાન; પાન; સાન; ભાન; માન; જાન;
જતો એળે માનવ અવતાર;
જેના નામ ઠામ ના નીશાન;—માયા.

૧૮

લાલુ—તારી પ્રેમ સરીતામાં પડવાદે ન્હાવાદે ડુબાવાદે રે,
નવલ—આ સરીતામાં સરીજતાંતો; નહી લાગશે વાર
પાછળથી પસ્તાવું પડશે; હારી થશો ખુવાર—તારી
લાલુ—સાગર તરીને પાર ઉતરૂં; અથંગ છું તરનારો રે;
તારા જેવા ખઓચીયાને; તરી જતાં શી વાર રે;
નવલ—શાન્ત નીર ઉંડા બહુ હોયે છે કંઈ તેનું ભાન;
લાલુ—ડુબી મરતાં છેલ્લા શ્વાસે;ધરીશ તારૂં ધ્યાન રે—તારી.

૧૯

ગંગા—તરસ્યા તમ દિદારના આ નયનો તલસે
દર્શનીયાં દેજો—તરસ્યા
અનેરા સંદેશા પ્રભુ પ્યારા;મીઠડા વેણ કંઇ કહેજો—તરસ્યા.
નિર્બળ જાતિ નાર અમે; તમે પુરૂષ ચતુર સુજાણ
પશુથી પણ બદતર આમ જીવન
સુધારજો પ્રિય પ્રાણ

જંગલનાં ધન્યવાદ લેજો—તરસ્યાં.
નથી ચાહના સમ હરજનની; દાસાં બની કરૂં સેવ
તન મન વચને થશે અમારા, અહર્નિશ હો દેવ;
અમ શીર શત્ર થઈ રહેજો—તરસ્યા.

૨૦

બાલુ-બનીશ હું ગુજરાતી જેન્ટલ મેન બહુ બેશ,
પહેરી ધોતીયું; પાઘડી; અંગરખુને ખેશ
હું પટેલ થઈને ચાલીસ; ગોખલે બનાને મ્હાલીશ;
ફીરોઝશા મહેતાના જેવા, થેભીઆ રાખીશ;
ગંગા-વા....વા; વા....વા; વા....વા; વા વા;
મુંડાવી નાખજો માથે, ફીરંગી જેવા કેશ—બનીશ
બાલુ શન્તારામાની ચાલીમાં જઈ, ભાષણો આપીશ;
કોંગ્રેસના કજીયાનો; રહાયો આપીશ,
ગાંધીજીના જેવો રૂડો ફેંટીયો રાખીશ;
રોજ સવારે ઉઠી રૂ ભરૂચી હું કાંતીશ
ગંગા—વા....વા, વા....વા; વા....વા; વા વા;
ફેશનમાંથી ફસકી જઈ રાખજો દેશ તેવો વેશ—બનીશ
ચંદ્રકાન્ત—સ્વાશ્રય અતિ હિત સારે,

૨૧

વિષાદ તજ ભારે;
બદલે હર ઘડી પલ,
નિત રંગ હા સંસારે;—સ્વાશ્રય;
ઉદય અસ્તાધિન;
સુર અસુર જગ જ્યારે;
કર્મ કર વિસારી દુઃખ;
ફુગ હરી હસ્તે સહારે;—સ્વાશ્રય.

સમાપ્ત.